

XXIII

Ember! Merészen tűzd szemed előre!
Vesd meg jól a lábad!
Vaskeményre kovácsold inad!
Hív a jövő és szertelenül, kínlódva
haláltusázik a múlt.
Előre! – ezt hirdetem nektek.
Előre! – ezt lombuhogtatják a fák.
Szakítani kell az ósdi nyálasságokkal!
A malac-érzelgősségekből elég volt.
Ember! most szedd össze erőd!
Ember! most légy magadhoz méltó!
Büszke, dacos homlokod szikrázva
kacagd a világba!
Előttünk remegő ködökben bomlik a holnap.
Látjátok az új, zengő ezer évet?
Látjátok a bővérű, ős, boldog, hatalmas
embert?...

És látjátok-e az időt,
mikor békeességben kel fel a nap
távol Napkeletől – messze Napnyugatig?

(Látjátok-e?)

1919. január 30-ának szép reggelén engem Hajdúszoboszlóról Pest felé vitt a vonat. Katonazubbony volt rajtam, bár valójában civil voltam. Civil voltam újból a négy és fél évi katonáskodás után. A főhadnagyi ruhát levettem, de nem vettem le vele a sok gondot és töprengést, ami a leszereléssel a nyakamba szakadt. Új életkezdés előtt állottam, és nem tudtam, mit csináljak. Hogy kezdjem el ezt az új életet.

Kimegyek a folyosóra, a vonat lassan dőcög, Püspökladány felé járunk. Az ablakhoz állok, és egy kis résen át, melyet valaki a körmével kapart az ujjnyi vastag zúzmarával belepett üvegen, kinézek a havas mezőkre, mintha onnan várnék feleletet a magamban feltett kérdésekre. Szívem erősen ver, fejem erősen zsong, mint a méhkas.

Mitévő legyek?

„Csak újságíró ne! – hallom Kosztolányi intő tanácsát. – Az újságírás legtöbbször megöli az emberben lévő író.”

Hosszas töprengés után rájöttem a legegyszerűbb és legésszerűbb tennivalóra: az 1914-ben félbeszakadt állásomat foglalom el, ezáltal szolgálati éveim folytonossága is megmarad, sőt ezen az anyagi alapon folytathatom írói munkám, és készülhetek elmaradt vizsgáimra is.

Ugyanezt a tanácsot adta Rohny is, aki akkor a kultuszminisztérium egyik osztályának volt a főnöke.

– Ez nemcsak természetes, hanem szabályszerű is – mondotta –, szolgálatból vonult be katonának, szolgálatba kell visszatérnie, ha nem akarja, hogy előbbi szolgálata és háborús évei elveszenek.

Másnap Rohnyval együtt bementünk Tóth államtitkárhoz, akinél szabályszerűen jelentkeztem, kérve visszahelyezésemet a régi állásomba, ahonnan 1914 augusztusában katonai szolgálatra bevonultam. Az államtitkár megértően fogadott, és a számvevőségre osztott be.

Így történt, hogy február elsején már ott ültem a kultuszminisztérium számvevőségének szobájában, egy csomó számkukac között, a negyedik emeleten, éppen abban a szobában, ahol a kolozsvári klinikák számadásai és más iratai voltak felhalmozva.

A furcsa véletlen és az élet tréfacsináló kedve úgy hozta, hogy nekem éppen azokat a számadásokat kellett ellenőriznem, melyeket kolozsvári szolgálatom idejében, 1914-ben én készítettem. (154X28 – jutott eszembe; és az a sok boldogan-lázás nap és délután, mikor egy-egy Ibsen- vagy Maeterlinck-darab olvasása közben készítettem a számadásokat, melyeket most felül kell vizsgálnom.)

Lakásom egyelőre nem volt, átmenetileg a tőzsdepalota nagytermében, tömegszálláson húzódtam meg. Az óriási teremben több mint kétszázötven ágy volt egymás mellé több sorban felállítva. Az egyik sorban helyet kaptam én is. Többnyire diákok, leszerelt katonák, tisztek és menekült hivatalnokok voltak a lakók.

A teremben állandó csendes zsongás volt, mint egy gigantikus méretű méhkasban.

Hivatal után végigheverek az ágyon, hallgatom a zsongást. Az emberek jönnek-mennek, mintha méhecskék cikáznának az ágysorok között. Néha délutánonként elnyom az álom, de nem alszom sokat, egy fél órát, néha még annyit sem, s mégis úgy érzem, mintha egy hosszú éjszakát aludtam volna át mély álomban. S azután átfonom két karom fejem alatt, és nézem a magas plafont, amely olyan messze van, mint az égbolt a mezőn.

A gigantikus méretű méhes zsong, a méhecskék cikáznak, mint gondolataim. Magamban vagyok, nincs senkim, akihez szólhatnék. De nem is kell senki, tele vagyok magammal, a magam dolgaival. És az a sok kicsi méhecske is gondterhelten röpköd, azok is csak magukkal vannak elfoglalva.

De más szállás után kell néznem, mert ez a menedék csak két hétre szól, vagy különleges esetben egy hónapra. Új menekült csapatok jönnek mindenfelől, kell nekik a hely, a fedél, az ágy és a párna fejük alá.

Az Akadémia utcában kaptam jó kis szobát, épp szemben az Akadémia öreg épületével. Közel volt mindenhez, hivatalhoz, Dunához. Az ára sem volt sok – persze fűtés nélkül. De kinek kell fűtés ilyenkor? Itt a tavasz! A rügyek pattognak már a Várhegy oldalában, és a Dunán is úsznak már lefelé nagy méltóságosan a jégtáblák, mélyek olyanok, mintha nagy fehér virágok, kibomlott szirmú krizantémok volnának.

Egy teljes hónapig laktam ebben a kicsi szobában, ahol minden reggel a telefonhírmondó ébresztett fel hazai és világhíreivel. Az előttem ott lakó fizetett elő a rádiónak ezen magyar találmányú, kedves ősére, amely szólott az én otthagásom idejében is az előfizetés lejártáig.

Március végén, a proletárdiktatúra kikiáltása után azonban nagy riadalom és rémület szállta meg a nagy lakásokkal rendelkező polgárokat, üzlet- és pénzembereket. Ijedten futkostak jobbra-balra, hogy fölös szobáikba „megfelelő” lakót, ne pedig valami sokgyermekes prolit kapjanak.

Így jutottam egyik ismerősöm révén egy szép, tágas, elegánsan bebútorozott szobához a Teréz körúton, szemben éppen a később oly hírhedtté vált Britannia szállóval. Házigazdám gazdag ügyvéd – nagyon örvendett, hogy „megkaparinthatott” lakónak. Bért – úgy emlékszem – nem is kért, csak a takarítás és ágyneműmosás fejében fizettem csekély összeget.

Hatalmas íróasztal állt a szoba közepében, melyre a júniusi vizsgák reményében mindjárt kiraktam az összes könyveim és pedagógiumi jegyzeteim.

Itt már komolyan nekifoghatok a tanulásnak, készülésnek, az idő közeleg, és életfontosságú kérdés számomra, hogy minél hamarabb kezembem legyen az oklevél – monologizálok magamban.

A napok nagy lázban égtek. Új eszmék, új gondolatok viharzottak, melyeket egyelőre nem tudtam teljes egészében elfogadni. Nemzeti és nemzetközi fájdalom birkóztak bennem. Én és Sükösd, aki szintén felkerült a Szilágyságból Pestre, a minisztériumba, és akivel naponta találkoztam, sokat viaskodtunk ezekkel az eszmékkel és gondolatokkal. Nagy harcot vívtam magamban.

A múlt évben Désen megvettem a Kommunista Kiáltványt, akkor keveset törődtem vele, most újból kezembe veszem. Íme, egy kicsinyke füzet, és fel lehet fordítani vele a világot... Ki ez a Marx, akinek a nevével tele van most a világ?... és mit akar?...

„Kísértetjárás van ma. Európában. A kommunizmus kísértete jár szerteszét” – szól az első két mondat. Micsoda különös könyv ez, amelyik ilyen riasztó mondattal kezdődik?... De a kísértet érkezett most Budapestre, megjelenik mindennap Kun Béla Vörös Újságjának képében. És rémíti a tőkéseket. Az emberek kapkodják a rikkancsok kezéből.

Vörös Újság! – még a címe is milyen izgató, lázító.

Nekem is mindennap ott van hivatali asztalomon. Ott virít élénkpiros címével a poros számadások tetején. Olvasom és magyarázom. A hivatali kollégák, a számvevőségi „kukacok” körém gyűlnek, s hallgatják magyarázataim, ahogy az egyes napi cikkeket próbálom értelmezni és magam előtt is világossá tenni. Néha a szomszéd szobákból is átjönnek. Ilyenkor elkap engem is az a fanatikus erő és hit, ami a cikkekből kisugárzik. Az idősebb kollégák fejüket csóválják – nem értik. Főnököm pedig a szomszéd szobából nyitott ajtón át figyel. Ő nem szól semmit, csak rosszállólag néz rám, mintha mondaná: „Ej, ej, hivatali idő alatt mégsem szabadna ilyen haszontalanságokkal foglalkozni és hátráltatni a munkát.”

Menyasszonyomról semmit nem tudok. Se levél, se „személyes” posta nem érkezik. Ágyúk és fegyverek álltak közibénk. Február hónapban és

március első felében még akadt vakmerő vállalkozó, aki átjött, utat keresve, a Királyhágó rejtett ösvényein, és hozott levelet vagy üzenetet tőle, de a proletárdiktatúra kikiáltása óta megszűnt minden. „A kommunizmus kísértete” elől elzáródott az út teljesen. Se arra, se erre – senki. Csak a madár repülhetne át a tűzvonalak felett, hogy vigye és hozza a „piros pecsétet” levelet tőle hozzám és tőlem hozzá. De Szilágyi Erzsébet hollója nem jár errefelé.

Belefeküdtem a tanulásba. Júniusban sikeresen átmentem az alapvizsgán, most már csak az utolsó nekilendülés volt hátra az oklevélig. Az utolsó vizsgát decemberben szándékoztam letenni. Tehát ha minden jól sikerül, decemberben mint tanár állhatok menyasszonyom elé. Addig talán az utak is kinyílnak.

A proletárdiktatúra óta a Pedagógium tanári kara is új nevekkel frissült. A filozófia tanára új világításba helyezte előttem az egész filozófiai rendszert. Magyarázataira szemem előtt tág horizontok nyíltak. Tömören, kevés szóval tudott jellemezni. Spinoza filozófiáját 28–30 sorban foglalta össze, de oly tömören, hogy abból, akárcsak egy költeményből, egy névelőt sem lehetett elhagyni. Ki volt az a nagy tudású ember? A nevére sem emlékszem. A proletárdiktatúra leverése után eltűnt, mintha sose lett volna a világon.

Az írók Direktóriumuma is megalakult. A *Fáklya* május 10-i száma hozta a névsort, több mint ötszázan szerepeltek a listán, többnyire pestiek. – Szent Isten! – kiáltottam fel – ennyi író Pesten! – A tagok sorába felvettek engem is.

Az új irodalmi felbuzdulások és megnyilatkozások kezdtek jelentkezni mindenfelé. A Nyugat áprilisi száma rózsaszín fedőlappal jelent meg, hozta Tóth Árpád *Új isten* című versét. „Új isten szól hozzátok, emberek, a Vörös Isten” – írta Tóth Árpád. Sükösddel olvastuk a verset. – Ez az első komoly költői alkotás, mely az új rendszer ígét költői eszközökkel hirdeti – mondta Sükösd.

A vers megfogott, de nem elégített ki teljesen. Sok benne a költőiesség, a dísz és a jelző. Úgy éreztem, zsúfolt és bonyolult. Többször kell elolvasni, hogy világossá váljék a sok magasztos eszme és gondolat.

– Írni kellene – mondta Sükösd – valami ilyet és mégis mást. Egyszerűt és robusztust.

Azonban csak a fellobanásnál maradtunk.

– Csak nagy verset érdemes írni – állapítottuk meg.

Kassák Ma című lapja is csodálatosan kivirágzott. De engem a lap egyszerre vonzott és taszított is. Még mindig nem tudtam kibékülni a Kassák és pár társa köré csoportosult koncert hangjával.

Az első „vörös Május elsejét” – ó, de szeles, hűvös, rideg nap volt, fázva húztuk össze tavaszi felöltönket nyakunknál – a pesti munkásság hatalmasan, vörösen és világraszólóan akarta megünnepelni. Sikerült is. Soha annyi piros színt, zászlót, piros papírral bevont oszlopot, falat nem

láttam, és annyi mosolyt, dalt és diadalmas éneket nem hallottam, mint ezen az első vörös májuson. Szívemből örültem és lelkesedtem.

Másnap az Abbázia kávéház sarkánál állva, majdnem lesodortak lábamról a rikkancsok. Szabó Dezső *Elsodort falu* című regényét vitték szét, mint a fergeteg, zúgva és süvöltve.

Barta Lajost irodalmi lap alapításával bízták meg. Barta verset kért tőlem az Emberiség cím alatt megindítandó új lapja részére. Nevemet a Nyugatból ismerte, és meleg szeretettel fogadott, midőn a Fáklya szerkesztőségében felkerestem, amelynek ő volt a főszerkesztője. Három versem volt készen, melyeket a tavasz folyamán írtam. Mindhárom alkalmasnak ítélttem egy új lap első számába – beköszöntésül. Ezek: *Vers a horizontra, Nincstelének dala, Egyszer?* Azonban én mégsem ezekből választottam, a régiekből vittem el egyet, a *Nem jön el Ő* címűt. Barta megnézte a verset, aztán rögtön vette a tollat, áthúzta a címet, és fölébe írta: *Aki nem jön meg soha.*

– Ez így jobb – mondta.

Én elfogadtam a változtatást, ez is maradt a versnek végleges címe.

Délutánonként a közeli Palermo kávéházban tanyázunk. Ide járt abban az időben Nagy Lajos is. A Nyugatból ismertük kölcsönösen egymás nevét. Naponta találkoztunk, de szorosabb barátság nem fejlődött ki közöttünk.

A lázas napok lassan romlanak. A hit csügged, a felbuzdulás lankad, a remény, hogy kitörjön a világforradalom és segítségünkre jöjjön – szertefoszlott, már csak legyintünk.

„Holnap a világ sztrájkba lép” – hirdették a lapok.

„A gyárak és az üzemek leállnak egész Európában” – kiabálták a nagybetűs címek.

„A Rajna vidékén, a Pó völgyében, Anglia és Bécs ipartelepein, de főképpen az orosz földeken millió testvérkéz emeli zászlóját felénk. Ne féljetek! A világ munkássága nem hagyja magára a meghatóan küzdő, élethalálharcát vívó magyar proletariátust.”

Azonban mindez hiú reménynek bizonyult. A magyar proletariátus magára maradt, a világ munkássága nem jöhetett testvérei segítségére.

Magára hagyta Budapestet a vidék is. Élelem nem volt. Hiába mentek ki a rekviráló osztagok, a menekültektől felduzzasztott, kétmillió város az éhség szélén állott. Már megettünk minden penészes és félig romlott hordóskáposztát és rothadt krumplit, de később már az sem volt. A Palermo kávéház ismerős pincére csak két üres karját mutatta, mikor valami ennivalót kértünk.

– Még „láncolt áru” sincs – mondta.

Megindult a „batyuzás”. Az emberek felkerekedtek, és meglepték vidéki rokonaikat, ismerőseiket, és feltarisznyázva jöttek haza. Vasárnaponként és ünnepnapokon a vonatok teteje, a lépcsők és az ütközők is tele voltak batyuzó emberekkel. Sükösddel mi is tettünk egy ilyen kirándulást a Dunántúlra.

A gyenge táplálkozás azonban rajtam meglátszott, testi erőim leromlottak. Háromheti betegszabadságot kaptam, hogy vidékre utazzam és ott rendbe szedjem magam.

Azonban nincs vidéki rokonom, akihez mehetnék. Továbbra is a kávéházban töltöm a nap legnagyobb részét nagy várakozásban és izgalomban. Csak estére megyek haza szobámba, ahol ráhajlok az asztalra, és szomorú, lehangolt sorokat írok:

– – – – –
– – – – –

Reménytelenségek. Sötétségek.

Úgy fáj a szívem.

Pedig értelmetlen minden búsongás.

Ám, tehetek-e róla, ha szomorú vagyok?

Tulajdonképpen mindenkinek, aki él, szomorúnak kellene lennie.

Aki gondolkozik ezen az életen, úgy bele kellene burkolóznia a bánatba, mint a nap a felhőkbe.

Nincs itt semmi kilátás: a Távokban.

Nincs biztos, szilárd pont: a végtelenben.

Hiába szólunk a végtelenhez: semmi hang.

Hallgat a mérhetetlen Univerzum és mi,

A Közel is elromlott.

Lábunk alatt megingott a talaj.

Homályba vesztek a célok, nincs már számunkra semmi.

Ím, beteljesedett az ember végzete –
a nagy bizonytalanság.

(Reménytelenségek)

Az emberiséget nem lehet megváltani. Krisztusnak sem sikerült, hiába próbálkozott. Az emberek éppen úgy lopnak, csálnak, gyilkolnak és becstelenednek, mint kétezer évvel ezelőtt. Minden lealjasodott, elzüllött. De hiszen akkor kétségbe kell esni!? – állapítom meg magamban. Nem! Nem! Mert a hit mégiscsak él! Kell hogy éljen! Hit – a szépben, jóban, eszményben, szerelemben, mert ha nem élne, elpusztulna a világ. De ez a hit csak egyesekben, a kiválasztottakban él. A tömeg, a nagy tömeg szomorú, titkos törvényszerűségek szerint igazodik.

– – – – –

Sötét, kilátástalan ugarok elfeküsznek a soha meg nem
művelés bizonytalanságába
Nehéz, letargiás álom fekszik a szívünkre. Belep,
elfojt, mint a lepra, elpusztít, mint a méreg.
Belebámulok a lámpa fényébe. Úgy fáj a beszéd.
Apró kis, mérgezett nyilacsákák a betűk. Eszik
a szív húsát, mint a lárvák a holttestet.
Felemésztik magukban, mint a giliszta.

Magamba fordulok az éjszakában mélyen. Fekete
szerencsétlenségek halála áldoz. Mély tragédiák
örvénye kísért.
Fáradt a derekam az üléstől. Úgy fénylik életem,
sötét-komorán, mint gyászszalag a fejfáról:
messzire leng az éjszakában.
Úgy kínozom magam e sötét labirintban és nincsen
Ariadné fonala.

Fáklyát szeretnék tartani az emberi nyomorúságok
szakadécai fölé, de nincs elég erőm.
Elhagyott, meggyávult legszebb erőm, nincsen
babonás holtsténem.

Mikor leszek újra régi-erős?

(Krisztus, Krisztus)

A hurok (milyen csúnya szó ez a tanácsköztársasággal kapcsolatban)
mind szorosabbra szorult. Az ágyúk már Budapest határában dörögnek.

A kormány lemondott. Ismét porba hullt egy égisz törő eszme.

Tizenegyes tanács veszi át a hatalmat? Kun Béla feladta a harcot?...
Vagy új sáncok mögé vonult? – találgattuk. Négy hónapon keresztül dacolt
tűzzel, pokollal, sivár nyomorúsággal, és állt egy egész ellenséges világ
közepett. Most ez a hatalmas dacoló megtört?... A magyarság
világgolgotájáról lehullt egy kétségtelenül rendkívüli ember – írom
naplómbe augusztus elsején este kilenc órakor.

Az ország magára maradt. Magára?... Ó nem! Mindig akadnak
emberek, akik kezükbe veszik ilyenkor a gyeplőt. Most is akadtak. De ami
történik, döbbenetes és megszégyenítő: az emberek gyors színváltozása.
Ezek láttán kétségbeesem, még nagyobb csömör fog el. És látom a bosszú
és a gyűlölet fellángolását, a kéjelgést a büntetésnek kiszelésében. Mi
ez? 1514? Középkori megtorlás? Hajmeresztő!

A Hivatalos Közlönyben a kúriai bírók első megszólalását olvasom.
Megdöbbenek: korlátoltak, kivénültek, agyalágyultak. Az ország mostani
első embereiről nincs más mit mondjak. Hitevesztetten, szomorúan ejtem le
fejemet. Minden sötétszagú, dohos, nyirkos, halálleheletű. Csak a gyűlölet
élénk, mint a tűz, csak a bosszú piros, mint a vér. El innen, e halálhelyről!

El innen, e sötét, szomorú helyről, ahol még a kövezet is fáj, ahová lépek. Itt a végítélet arat – írom naplómbe augusztus 14-én este tizenegy óra 15 perckor.

Egyik délután felkeresem Barta Lajost budai lakásán. Az *Örvény* és az *Elsüllyedt világ* írója letört és szomorú. Ebédutáni időben a karosszékbe görnyedve találom. Sötét arccal néz maga elé, amikor belépek. Nem is várja meg kérdésemet, már feleli:

– Maradok! Nem futok sehová! – Hangja, mintha egy hegy morajlana, mélyen. – Miért? – kérdi sötéten mintegy önmagától.

Meghatódtam. Mindenki fut, bújik, rejtőzik. Piszok, szenny és aljasság kavargog. De ő hisz az emberi jóságban, igazságban, becsületben.

Szomorúan, szótlánul rázzuk meg egymás kezét...

Éjjeli órában, elsötétített lámpánál, lehúzott redőnyök mellett írom ezeket a sorokat, a füzetet is csak úgy lopom ki a fiókból, mikor mindenki alszik a házban és az utcák is mély-csendesek...

Ilyenkor nincs zaj, csak a tollam borzol bele hidegen a hallgatásba. Csak az én két beesett szemem rimánkodik a világ káoszához...

Nem tudok sokáig írni, már az első sorok után kidőlök, mint a rossz ló. Fáj a derekam az üléstől. Hátra kell hanyatlanom, le kell feküdnöm...

Ma egész nap nem járt nagyobb darab kenyér a szájamban, mint a zsebóráim. Élelem után járok. A katonák táborigénykönyhája ott gőzölög a Teréz körút sarkán, ide látszanak a nagy üstök, odamegyek: hátha kapok egy csajka meleg levest és egy darab kenyeret?

El ebből a városból – mondom újra. De hová? Szeged vagy Szolnok jöhet számításba. Szeged vagy Szolnok, Alliteráció. Játszom a szóval: Szeged vagy Szolnok. Vagy talán haza Erdélybe?

Utazni nem lehet. A bevonuló hadsereg megszüntetett minden civil utazást. A vonatok a hadseregnek kellenek.

Időm legnagyobb részét a kávéházban töltöm, csak éjszakára megyek haza. Írni nem tudok, de nem is akarok. Hírekkel és rémekkel van tele a lelkem, amiket undorító volna papírra vetni. Egyedül ülök egy teának nevezett lötytyénél. A barátok szanaszét. Nagy Lajos se jelentkezik napok óta. Egy újság olvasásába komorulok bele. Sz. barátom hangja riaszt fél elkomorodásomból:

– Diplomáciai futárvonat indul Temesvárra. Nem akarsz Erdélybe menni?

Egyszerre riadok fel:

– Temesvárra? – kérdelem ámulva.

– Igen – onnan mehetsz, ahová akarsz.

Kigyúl bennem a fantázia. Ami a tegnap még olyan avolinak, lehetetlennek és megoldhatatlannak látszott, íme, most itt van: mehetek haza. Meglátogathatom menyasszonyomat és szüleimet.

— És mikor? – kérdezem.

— Még a délelőtti folyamán.

Hirtelen számba veszem a dolgokat. Betegszabadságom még tart, szeptember 10-én jár le, addig meg is járhatnám. Aztán a betegszabadságot meg is lehet hosszabbítani. De ha nem is tudnék rendes időre visszajönni, az sem volna nagy baj. A hivatalok alig működnek, a zűrzavar teljes, a rend felbomlott.

Nem sok időm van a számvetésre. Határoznom kellett gyorsan.

Hazaszaladok a közeli Teréz körúti lakásomra, magamhoz veszek pár szükséges holmit: fehérneműt, ruhát, és már rohanok barátommal a Keleti pályaudvarra. A bejáratnál katonai őrség tartóztat fel, de barátom mutatja igazolványát, és könnyen eljutunk a vonathoz.

A futárvonat két kocsiból áll. Éppen jókor érkeztünk, már indul is vonatunk. Egy őrnagy és két alacsonyabb rangú francia tiszt van a vonaton rajtam és Sz. barátomon kívül. És két magamfajta „potya”-utas is, akik Szegedre igyekeztek.

Szegedig meg sem állt a vonatunk, ott is csak pár percet időztünk, míg „utasaink” lekászálódtak, és mi már mentünk tovább.

Temesvár végállomás, elbúcsúzom Sz. barátomtól, és a vasúti pénztárhoz sietek megérdeklődni, mikor megy vonat Brassó felé. A vasúti pénztáros készséggel felel: Fél óra múlva Aradon és Lippán keresztül.

Azonban borzasztó nagy akadály jelentkezik, amire eddig nem is gondoltam: csak a proletárdiktatúra idején kibocsátott, úgynevezett „fehérhátú” pénzem van, amelyet itt nem ismernek el érvényesnek, s a pénztáros nem ad jegyet érte. Mit csináljak? Senki ismerősöm, akitől kölcsönkérhetnék, de időm sem sok a töprengésre. A vonat összeállítva, indulásra készen állott. Óriási tömegek rohamozták meg a kocsikat, mindenféle népség, katonák, civilek egymás vállán-hátán gyúródtak be a kocsikba. Én is sodródok a tömeggel, lesz ahogy lesz! Bekerülök az egyik kocsiába, amelyben óriási zaj, ének, harmonikaszó, kiabálás vegyült egyetlen hangzavarrá. Szorongva, szótlan húzódok meg az egyik pad végén, lesve: mikor tűnik fel a kalauz.

Már Aradot is elhagytuk, és rátértünk a Maros mentére, amikor feltűnik a kalauz képe a kocsi végében. No, most mi lesz? – ijedtem meg. Szívem egyszerre torkomban dobogott. Első pillanatban fel akartam ugrani, hogy továbbálljak, és menjek, menjek mind előbbre a kalauz előtt, mint a harismadár a búzatáblában az aratók előtt. De a tömegben meg sem tudtam mozdulni. Tehetetlenül vártam, hogy rám csapjon a végzet. Utolsó esetben bíztam a kalauz emberségében. Reméltem, meg fogja érteni helyzetemet. Pestről jövök, más pénzem nincs. Azonban a véletlen a kérdést másképpen oldotta meg. A mellettem ülő férfi egy csoportos igazolványt mutatott fel, amelyen 11 személy szerepelt, akik Brassóba utaztak. A mentő ötlet azonnal megszületett bennem: a tizenegy személy közé én is bevágódtam. A kalauz számlálta az embereket, akik a kocsiban szerteszéjjel voltak, de a nagy tömegben sose jött ki a pontos szám. Végre beleunt a számlálásba, és továbbment. Nagyot lélegzettem. Azonban az idegizgalom csak akkor engedett valamit, mikor a vonat már ismerős tájakon, Apáca felé közeledett.

Az apácai állomáson meg sem vártam, hogy a vonat teljesen megálljon, már le is ugrottam.

Apámék nagyon meglepődtek, mikor betoppantam a házba. Bár nyári munkaidő volt, szerencsére mindnyájukat otthon találtam. A tornácon ültek, a vadszőlővel befuttatott tornácon, melyet úgy szerettem. A tornác bejáratánál ott állt most is a két virágzó oleánderfa.

Elmondtam kalandos, hosszú utazásom.

– Éhes vagy, ugye? – szakították félbe mondókárnat.

Sári azonnal szalonnát vágott egy tepsibe, és ráütött hat tojást, majd uborkasalátát készített.

Amíg jóízűen falatoztam, elmondtam utazásom részleteit, a fehérhátú pénzt, a kalauz becsapását és a sok izgalmat, amelyen átmentem.

Apámék mosolyogtak az eseten.

Aztán a pesti életem és helyzetem felől érdeklődtek.

— Gyenge bőrben vagy, úgy látom – mondta apám. – Meddig tart a szabadságod? Nem kellene addig visszamenned, míg egy kicsit rendbe nem szeded magad.

— Sajnos, sietnem kell – mondom. – Szeptember 10-én lejár a szabadságom, és pár napra Désre is szeretnék elmenni a menyasszonyomhoz.

Apám a fejét csóválja, nem szól semmit, csak később jelzi:

— Úgy hallottam, meg van tiltva az utazás, csak igazolvánnyal lehet valahová menni.

— És ki adja az igazolványt?

— A jegyző vagy a csendőrség.

Reggel megyek a községi irodába, keresem a jegyzőt. Kérdezem.

– Igen, a megye területére a földvári, más megyébe a brassói csendőrparancsnokság ad engedélyt. De egy ilyen igazolvány megszerzése 8–10 napba is belekerül.

Mi lesz így a dési úttal? Hisz a szabadságomból nem futja ez a sok nap.

Másnap Brassóban vagyok. Reggel hétkor már a parancsnokság előtt állok, ahol nagy tömeg várakozik, mindenki az igazolványra vár. Sokan öt-hat napja beadták már a kérést. Itt reménytelen minden – állapítom meg magamban.

Ekkor egy román főhadnagy lép ki az ajtón. Megszólítom. Kiderül, hogy ismerjük egymást. 1914 augusztusában együtt szolgáltunk a 24-eseknél. Ő is rám ismer.

– Hát te mit csinálsz itt, pajtás? Vállamra teszi két kezét.

— Igazolványra volna szükségem, Désre szeretnék utazni a... menyasszonyomhoz.

Az utolsó szót kissé nyomatékosabban ejtem.

– Várj csak egy kicsit – mondja.

Azzal fordul, és visszamegy az épületbe, tíz perc múlva kezében az igazolvány. El sem hittem.

A következő vonattal már utazom vissza Apácára. Mutatom a jegyzőnek. Nem akarja elhinni.

– Szerencsés ember vagy – mondja.

Most aztán pénzt vettem magamhoz, abból az összegből, amit még a harctérről küldözgettem haza apámnak, és pár napi pihenés után elutaztam Désre. Apahidán át kellett szállnom a szamosvölgyi vonatra. A vonaton dési katonapajtásommal találkoztam. Ő mondja, hogy fekete ruhában, gyászfátyolos kalapban látta menyasszonyom, de hogy kit gyászol, nem tudja.

Istenem! – sajdul szívembe – vajon mire érkezem?

Hánykolódom a vonatban. Vajon kit gyászolhat? Apját? Anyját? Nagybátyját?... Március elsején kelt utolsó levele menyasszonyomnak, melyet még Hirsch bácsi, a szomszédjuk, a kicsi öreg zsidó hozott fel személyesen nekem a minisztériumba. Emlékszem, a lift nem működött, szegény öreg milyen lihegve jött a negyedik emeletre. Akkor még nem volt semmi baj. De azóta – majdnem fél esztendő telt el.

A dési állomástól gyalog megyek a lakásig a kis kofferkémmel. Ahogy az utcakapun belépek, a tornácon Piri, menyasszonyom húga lát meg először:

– Né, Jani! – kiáltja. Nem akar hinni a szemének.

A hangra kirohan a szobából menyasszonyom és az édesanyja. Menyasszonyom nyakamba borul, és sokáig sír, nem akar elengedni. Erősen szorítja a nyakam:

— Jaj, Istenem, de jó, hogy itt vagy. Jaj, Istenem, de jó, hogy eljöttél. Többet nem engedlek el magamtól. Látod, mire jutottunk? Mióta elmentél, csupa gyász az életünk. Mindennap imádkoztam érted, hogy gyere haza, lám, az Isten meghallgatta imámat. Az éjjel rólad álmodtam. Megálmodtam, hogy hazajössz.

Bemegyünk a szobába, előkerül a legkisebb húga is. Körülüljük a nagy ebédlőasztalt. Senki sem szól, mindenki a szemét törölgeti.

Aztán kiterítődik a történet, mint egy szomorú gyászfátyol, ki tudja hányadszor...

Újból átéljük az egyes mozzanatokat, újból sír mindenki. Apja március 6-án halt meg, nem volt semmi baja. Délben a hivatalból vidáman tért haza, délután végigjárta az egész várost, és mintha „csinálmány” lett volna, majdnem minden ismerőseivel találkozott, mindenkinek mondott valami jót, tréfát. Este pedig, mint rendesen, megitta a kávéját, és nyolc órakor lefeküdt. A család többi tagja moziba készült, el is mentek, de a hatóságok betiltották az előadást, haza kellett jönniök, kilenc órára már otthon voltak. Már lefekvéshez készülődtek, mikor édesanyjuk beszó a lányok szobájába, hogy apjuk rosszul érzi magát. Menyasszonyom azonnal orvosért szalad.

— No, Adolf, itt a vég kezdete – fogadta a beteg az orvost, mikor az belépett a szobába.

— Ugyan, Lajos, miket beszélsz – szólt a házi orvos –, voltál te már ilyen beteg, és nem lett semmi nagyobb baj belőle.

De a beteg csak rázta a fejét.

Az orvos megvizsgálta és orvosságot írt, de az orvosság már nem érkezett el, édesapjuk egy óra múlva halott volt.

– Aztán én sírva átszaladtam a szomszéd Bulbukékhoz – mondja menyasszonyom könnyes szemmel –, még nem voltak lefeküdvé, tíz óra sem lehetett, és áthívtam, segítsen szegény APÁT az ágyról letenni a földre. Egy lepedőt terítettem az ágy elé, és ketten leemeltük a földre. Még meleg volt szegény. Akkor egy másik lepedővel betakartam. Két szép szemét lefogtam, és az állát felkötöttem, s aztán ráborultam, és sírtam. Anyuék ott álltak mellettem, semmit sem csináltak, csak sírtak. Nekem kellett mindent csinálnom.

Azután mind a négyen átmentünk a kicsi szobába, és erősen bezárkóztunk, mert már nagyon féltünk a halottól. Egész éjjel le nem hunytuk a szemünket. Így történt.

Édesapjuk halálával sok gond szakadt a család nyakába. A fizetés megszűnt, nyugdíj nem volt. Az állapotok ziláltak voltak. A pincében volt ugyan egy hordó bor, a padláson is egy kevés búza és kukorica, ami a kosályi földekből és a szőlőből jött be – azok eladásából éltek; de meddig fog ez tartani? A kosályi ház udvarán is állt még egypár kazal széna és szalma; de mi lesz, ha elfogy az eladni való? Az új termés még messze van.

Menyasszonyom állás után nézett. Kereskedelmi végzettséggel hamar kapott alkalmazást egyik dési bankban. Nem volt nagy fizetése, de a havonta pontosan bejövő pénz nagyot lendített a család sorsán. Szabad napjaiban pedig kijárt a Kosályban lévő birtokukra, tárgyalt a bérlőkkel, felesekkel, ellenőrizte munkájukat, és ott volt a termény betakarításánál és elosztásánál is, mikor csak lehetett. Nagyon élelmes, talpraesett lánynak bizonyult. Ilyenről szokták mondani: megél a jég hátán is. A bankban is nagyon szerették, és megbecsülték pontos, lelkiismeretes munkáját. Amellett gyors kezű és élénk felfogású. Figyelme mindenre kiterjedő. Alig pár hónap alatt már önállóan végzett olyan munkákat, amelyeket idáig csak idősebb banktisztviselők teljesítettek.

Otthon is kialakult a munkarend. Édesanyjuk vezette a háztartást, mosott, főzött, Piri a szobák takarítását végezte, és az anyjuknak segítkezett, a legkisebb testvér még iskolába járt. Menyasszonyom lett a családfenntartó. És ő ezt a szerepkört nagy ambícióval végezte.

Hivatala a bankban reggel 9 órakor kezdődött, de ő addigra már megjárta a piacot, megvette a tejet, tejfölt és az ebédre való húst, zöldségfélét és miegymást. A piacon a legszebb árut választotta ki. Szeretett alkudozni. A megvásárolt áruval vidáman sietett haza, hogy pontosan a bankban lehessen.

A munka és a gond akkor tetőződött és vált nehézzé, mikor a szomszéd falu földbirtokosa, akinek birtoka mellett a dési pénzügyigazgatóságon is magas hivatala volt, felmondta a szőlő további bérletét.

Ezzel a szőlő ezer gondja szakadt menyasszonyom nyakába. Vesződés a vincellérrel, a kötözéshez, permetezésekhez szükséges anyagok: rafia, kékkő, mész beszerzése, a munkák idejében való elvégzése, hogy a szőlőt a

peronoszpóra tönkre ne tegye, és más egyéb dolgok – nagyon nehéz feladatok elé állították menyasszonyomat. Ő igyekezett is mindenütt helytállni, de ami sok, az mégiscsak sok.

Legnehezebb volt mindenek között kijárni a falura esőben, sárban és vesződni a paraszttal.

– Ez nem leánynak való munka, ide férfi kellene – mondta a mama. – Rózsika a bank mellett nem is csinálhatja, mert nem lehet ott mindenütt, mikor kell. De ha egy férfi venné kezébe a földeket – aranybánya volna.

És ki nem fogyott a panaszból.

Én magamban igazat adtam a mamának, és sajnáltam szegény menyasszonyom, akire a sors ilyen nehéz szerepet osztott, de a jelen pillanatban nem tehettem semmit. Szabadságom lejárában volt, gondolataim Pest felé kalandoztak.

Egy szombati napon, mikor menyasszonyomnak a bankban szabad napja volt, én is kimentem vele a szénaelosztáshoz Kosályba. Déstől Kosályig vonattal mentünk, onnan a Tálásdomb nevezetű rétig, ahol a széna volt, tehénszekér vitt. A boglyák már össze voltak rakva, egyforma nagyságban sorakoztak a réten. Elosztottuk; minden három boglyából kettő volt a mienk, mert a szénafüvet harmadában szokták kivenni. A magunknak választott boglyákat aztán fűzfavesszővel vagy tökindával „megkoszorúztuk”.

Mi az első szekérrel indultunk a kosályi ház felé. A kapjoni úton jöttünk végig szép lassan, csendesen, az út két oldalán lévő eperfák lombjai lehajoltak a magasra rakott szekér tetejéig, mi játszadoztunk a lombokkal. Mindketten a szélesre megrakott szekér tetején ültünk, a nyomtatórúd két oldalán. Gyermekkori emlékeim ébredtek fel, mikor szülőfalumban hordtuk haza a szénát. Apám hajtotta a lovakat, én hátul feküdtem az illatos szénában, és gyermekkori ábrándjaimat szőttem. Néztem a magas égboltot, a végtelenben elvesző kékséget, mintha onnan akartam volna kiolvasni gyermeki jövőm. Most is szénásszekér tetején ülünk, felettünk a végtelen égbolt, mellettem menyasszonyom. Nézem a kék eget, most is a jövőt szeretném kiolvasni, a mi kettőnk jövőjét, amely olyan súlyos, olyan nehéz és olyan bizonytalan e fájó időben.

A napok gyorsan teltek, észre se vettem, hogy szabadságom lejárában van, vagy már talán le is járt, és nekem jelentkeznem kell a hivatalomban. Menyasszonyom marasztott: maradjak még, maradjak, vagy egyáltalán vissza se menjek. Tartsuk meg az esküvőt, vegyük át a gazdaságot, költözzünk ki Kosályba, valahogy csak megélünk. – Aranybánya ez a birtok, ha ügyes férfikézbe kerül. Búza, kukorica, széna, szőlő, erdő, minden megvan – ismételte a mama szavát.

Valóban aranybánya – ismételtem magamban. – De nekem hivatalom van, ahonnan bejelentés nélkül jöttem el, és nekem vizsgám van hátra, amit decemberben kell letennem. Ó, nem! Nem! Nem maradok, tanári oklevél nélkül nem maradhatok itt.

Egy nap aztán útra keltem. Nehezen váltunk el egymástól. Menyasszonyom kikísért az állomásra. Aztán újból nyakamba borult és sírt.

– Ígérd meg, hogy minél hamarább visszajössz. Olyan nehezen engedlek el abba a zürzavaros nagy városba – s a szeme tele lett könnyel.

Én vigasztaltam.

De a vonat már indult.

Felugrottam a kocsiba. Ő két gyászruhás karját előrenyújtotta, mintha megállítani akarta volna a vonatot.

– Ne menj el! – kiáltotta kétségbeesve. – Mikor látlak újra?

De a szél és a vonatzaj elvitte a hangot.

A vonat már elkanyarodott, az állomás is messzire tűnt, már a Bungur nevű erdő alatt jártunk s_én még mindig a kocsi ajtajában álltam. Őt láttam, az Ő hangját hallottam.

Kolozsváron vonatot változtattam. Egy órám volt a két vonat között, de nem mentem be a városba. Nagyon tele volt a szívem. Ne lásson senki, ne tudja senki, hogy itt voltam, itt jártam.

Két futó üdvözetet írtam. Egy levelezőlapot a menyasszonyomnak, néhány soros írást az Erdélyi Szemlének, és bedobtam az állomási postaládába mindkettőt. Menjetek, kicsi levélkék!

Mire menyasszonyom megkapja a levelezőlapot, mire az Erdélyi Szemle kézbe veszi a sorokat és leközli a lapban, én már messze járok, már egy zürzavaros város utcáit járom, ahol még a kövezet is fáj.

Pesti lakásomon három levél várt. (Újból a hármas szám!) Nézegetem a borítékokat, melyiket bontsam fel legelőbb? Két levélen rajta van a feladó címzése: egyik a kultuszminisztériumból jött, a másik a tanárképzőből, a harmadikon nincs jelzés. Azt bontom fel legelőbb. Házigazdám értesít, hogy megnyitja az ügyvédi irodáját, és október 15-re felmondja a lakást. No, ez jól kezdődik – mondom magamban. Akkor könyörögtek, hogy foglaljam el a szobát, most meg kidobnak az utcára. De menjünk tovább. Lássuk, milyen meglepetéseket rejteget a második levél. Ez a tanárképzőből jött, arról szól, hogy a decemberi vizsgákat előrehozták október első négy napjára. Jelentsem, ha részt akarok venni a vizsgákon. Nagyon megrémültem. A levél reszketett a kezemben. Ma szeptember 20-a, legfeljebb tíz napom van a készülésre. Látom az asztalomon kétfelől a halomnyi jegyzetet, még egyszeri átolvasásra is alig lesz idő. Mit csináljak? Készületlenül nem állhatok oda. Tétován nyúlok a harmadik levélhez. Mintha fokozódna a baj és a veszedelem. A minisztériumi levél felhív, hogy október 5-én délután 6 órakor jelenjek meg az államtitkárság hivatali helyiségében működő Igazoló Bizottság előtt, és „feleljek a bolsevista uralom alatt tanúsított kommunista magatartásomért”. Tanácstalanul álltam. Három nagy dolog egyszerre. Későbbi életemben is megfigyeltem, mindig hármasával jöttek a súlyos problémák. Most is. A tanárképző levele hozott a legnagyobb izgalomba.

Szedtem-vettem a jegyzeteket, forgattam előre-hátra, nézegettem, kapkodtam ide-oda: rengeteg az anyag. De ha nem megyek neki most a vizsgának, csak a jövő év júniusában kerülhetek sorra. Mi lesz addig velem? Oklevél nélkül nem mehetek haza. (Már Dést úgy emlegettem: haza.) És mi

lesz, ha az állásomból kidobnak? Úgy éreztem, egyszerre minden összeomlott alattam és bennem.

Tehetetlenségemben kiszaladtam a Duna-partra, mintha onnan várnék feleletet nehéz kérdéseimre. Az országház Duna felőli árkádjai alatt csatangoltam. (Miért éppen az országház árkádjai alatt?) Másfél órai fel s le szaladgálás után határoztam: nekimegyek a vizsgának!

Otthon aztán az anyagot felosztottam tíz egyenlő részre. A nap 24 óráját pedig felosztottam tanulási és pihenési szakaszokra: négy órai tanulás, egy órai pihenés. Az éjszaka nem számított. Lássuk, mire képes az ember, ha akar? Lássuk, mit tud az ember elvégezni, ha muszáj? Nézzük, milyen erőtartékok szunnyadoznak a test izmaiban és az agyvelő sejtjeiben? Lássuk! Lássuk!

Aztán utcán, villamoson, étkezés közben, mindenhol és minden percben – tanulás. Ha elfáradt a hátam az ülésben, végighevertem a díványon, ha kábult volt a fejem a sok szótól, a vízcsaphoz szaladtam, és hideg vízzel locsoltam-dörzsöltem frissre-élénkre homlokom. Így ment tíz napon keresztül. A vizsgák jó közepesre sikerültek.

Kezemben volt a tanári oklevél. Egy darab papírost tartottam a kezemben. Azt sem tudtam, ér-e valamit. Tudok-e vele valamit csinálni? Csak azt tudtam, lesz mivel hazaállítanom Désre.

Másnap délután aztán elszántan álltam az Igazoló Bizottság elé. Idegeimben még benne remegett a sok izgalom, a robbanásig való feszültség. Alig vártam, hogy szólítsanak. Tele voltam ingerültséggel és elkeseredett sértődöttséggel. Vakmerően álltam ki az új eszmék nagy emberi igazsága mellett. Dühös szavakkal ostromoltam a régi, korhadt világot, melynek el kell pusztulnia, hogy romjain felépüljön az új, szebb és igazabb világ. A bizottság tagjai, az idős államtitkár és a miniszteri tanácsosok megdöbbenve hallgatták vallomásom, filozófiai hitem, amit bátran kinyilvánítottam. Nem védekeztem: támadtam.

Nemigen szóltak közbe, keresztkérdésekkel nem zavartak, hagyták, hogy ömöljön, áradjon belőlem a mondanivaló. Egyszerre aztán hirtelen megálltam a beszédben, mintha elakadtam volna, óriási csend támadt körültem, ijedten néztem, körül a teremben. De én már elmondtam, amit akartam. Az elnök intett, hogy elég is.

A bizottság pár percre visszavonult, és meghozta a döntést: tekintettel arra, hogy bár kommunista eszméket vallottam és propagáltam, de a rendszernek nem voltam „haszonélvezője”, magatartásomat igazoltnak nyilvánítják, és erről az írást pár nap múlva kezemhez juttatják.

A felmentés elhangzott tehát, de én még mindig nem mozdultam a helyemről.

Az elnök rám néz:

— Akar talán még valamit mondani?

— Igen – feleltem. – Egészségi állapotomra való tekintettel kérek november 1-től hat hónapi fizetés nélküli szabadságot.

— Ennek nincs semmi akadálya – mondta az elnök. – Adja be a kérvényét.

A bizottság egyik tagja ekkor hozzám jött, és megkérdezte:

— Kolléga úrnak ezt a bejelentését talán nem a megbántódottság váltotta ki, amiért igazolás alá vettük?

— Nem! – feleltem dacosan.

Hazamenve – másnap csomagoláshoz fogtam. Kezdtém összerakosgatni könyveim, ruháim. Rohny elintézte, hogy nem kell megvárnom november elsejét, már most megkapom a szabadságról szóló igazolványt, és utazhatom, amikor akarok.

Felhozom a pinceraktárból utazókosaram, a nagy, fonott vesszőkosárt, és előkerítem katonaéveim hűséges társait, a kopott, gyűrött hátizsákot és tarisznyát. Ezekbe akarom most belegyömöszölni mindenem, amim van – életem, emlékeim, örömeimmel és fájdalmakkal teli múltam, ifjúságom.

Úgy éreztem, nagy útnak indulok neki, új élet felé megyek: meg kell alapítani Kosályt.

Mikor sikoltó, égő fájdalomban országok romlanakomlanak, és a májusi hajnal pirosságában újak épülnek, akkor én fájdalomtól rakom fel palotám.

Most ősz van, vértől pirosuló, fájó október. De én napkelet felé indulok, mint a mesében. Egy kis szigeten állok meg, ahová a hullámok kivetettek, mint Robinsont, és a puszta földön, a szántóvető barázdájában állva, párommal összeölelkezve fogok az építéshez. Akkor még nem tudtam, nem is sejtettem, hogy önkéntes száműzöttként, a messzeségbe tekintő, sóvárgó Ovidiusként 13 évig fogok itt élni, ahol ennek a fájdalmasan édes földnek leszek küzdő fia és az állatoknak, barmoknak és az erdőknek szelíd testvére, barátja.